

жаја припадници неке класе ступају у политичке странке које су противници њихове класе, нити смета што више политичких странака претстављају оруђа исте класе, ни што се политичке странке често стварају и воде борбу за, рецимо, националне, верске или друге интересе, итд., итд. Све то не смета, јер је непорециво да свака политичка странка, макар и не знала за то, штити интерес једне класе, као и држава, штитећи један начин производње, и самим тим постаје оруђе односне друштвене класе. Ово, такође, не искључује ни могућност да више класа имају исти интерес и да држава, односно политичке странке, претстављају, тако, интерес више класа а не само једне, као што не искључује ни могућност да држава, односно политичке странке, штите и неке општедруштвене, дакле, не искључиво класне интересе. Друштвена стварност је богата многим оваквим појавама. Али је важно шта је суштина, битност ствари — да ли суштину и основ политичког живота и државе чине овакве појаве или су оне споредне, а битно је да држава и политичке странке штите класне интересе (3).

Можда је најважнији закључак из свега овога чисто методолошки: ова дискусија показује да је у социологији уопште, а у политичкој социологији или науци напосе, немогућа примена искључиво дескриптивних, статистичких и других квантитативних метода који су тако заводљиви због своје „објективности“, „научности“ и сл. Ови методи морају остати само помоћни за прави научни метод који мора да чињенице прикупљене овим методама повезује анализом и синтезом, стављајући их у целовит ток историског збивања и повезујући их са свим другим релевантним чињеницама да би се могло доћи до тачних сазнања.

Др. Рад. Д. Лукић

ПРИСВАЈАЊЕ И СВОЈИНА

У дискусијама о социјалистичкој својини и њеном правном третирању готово сви су дискусанти износили разне Марксове одредбе о својини уопште и о посебним историским облицима својине. Како су се они, међутим, притом доста разликовали у овом питању, као полазној платформи у третирању проблема својине у нашем друштву и у нашем праву напосе, то су, између осталог, нарочито ове разлике довеле до различитих мишљења у битним проблемима дискусије.

Пошто сматрам да би у третирању овога питања — Марксовог схватања својине — требало да буде више слагања, утолико пре што је реч о дискусији чији учесници субјективно стоје на

(3) Као што смо већ истакли у приказу рада Конгреса, Диверже је усвојио критику на своје гледиште и прихватио да се веза између политичких странака и друштвених класа мора утврђивати на основу стварне политике коју странке воде.

марксистичким идеолошким позицијама, покушају да дам један краћи осврт на досадашњу дискусију по овом питању износећи своје мишљење.

Маркс је, као што је познато, у разним навратима писао о проблему својине из различитих аспеката. Но ако се сви они проуче онда се — по мом мишљењу — може закључити да Маркс третира појам својине у два основна вида.

Пре свега, Маркс третира својину као присвајање, односно као друштвено-продукционе односе у процесу производње и расподеле добара — производа у људском друштву. Свако људско друштво, наиме, без обзира на степен развитка производних снага и облике и карактер друштвених производних односа, мора да на неки начин производи средства за друштвену и индивидуалну потрошњу, производну и непроизводну. До тих средстава друштво долази у крајњој линији одузимањем, тј. присвајањем предмета из спољне природе и њиховим прилагођавањем различитим — било каквим и којим — друштвеним потребама. Сва се средства друштвене потрошње, дакле, на неки одређени начин производе и расподељују у друштву. И то је један вечити, непрекидни процес продукције и репродукције, пошто је и опстанак људског друштва и његова потрошња један вечити процес: да би живели људи морају да троше, а да би трошили морају да производе. Тај друштвени процес обухвата, дакле, и однос људи према спољној природи, од које се одузимају предмети да би се људским радом прилагодили потребама човека, али и однос људи међу собом, пошто они увек на неки историски одређени начин удружени освајају спољну природу и одузимају од ње предмете своје потрешње а затим их на неки историски одређени начин расподељују између себе. Читав тај природно и друштвено условљени пут производа од производње до потрошње, тј. укупност свих тих друштвених односа у процесу производње и расподеле производа у било ком људском друштву — то је по мом мишљењу, оно што Маркс назива присвајање, идентификујући га са појмом својине у најширем смислу.

Присвајање је, дакле, и један природни процес, који се, међутим, увек врши у облику једног друштвеног процеса, посредством и у облику одређених историских односа производње и расподеле. Сваки историски дати облик друштва, тј. свака друштвено-економска формација на неки одређени начин продукује и репродукује материјална добра, тј. производи и расподељује производе међу своје чланове, при чему је, наравно, репродукција материјалних добара у исто време и репродукција друштвених односа под којима се она производи и расподељују. И то је оно опште, заједничко, вечито нужно. Оно што је, међутим, посебно, историски специфично и што претставља одређену карактеристику одређене друштвене формације као такве — то је овај посебни облик друштвеног присвајања, тј. одређени историски карактер односа производње и расподеле производа, односно услова производње.

У овом смислу узето, Маркс је показао у суштини како се вршило присвајање и као однос према природи (обзиром пре свега на степен развитка производних снага) и као друштвени однос (обзиром на одређени карактер односа производње и расподеле) у првобитној заједници, затим у ропству и феудализму, задржавајући се нарочито на присвајању које се врши у капиталистичко-буржоаском друштву. Коначно, Маркс је дао основне карактеристике и присвајања у будућем социјалистичком и комунистичком друштву. У овом смислу можемо да третирамо својину првобитних заједница, робовласничку својину, феудалну својину, капиталистичку својину те коначно социјалистичку и комунистичку својину као конкретност историске облике општег и вечитог закона пристајања које људи врше у друштву и посредством одређених друштвених односа. Својина у овом најопштијем и најширем смислу, по Марксу је, дакле, један природно и друштвено условљени друштвени однос. Тај друштвени однос, дакле, апсорбује у себи целокупност друштвено-производних односа у друштву, посредством којим се материјална добра за људску потрошњу производе и расподељују, прелазећи пут од производње до потрошње кроз расподелу а евентуално и размену ако је реч о робној привреди. Дакле, и без обзира ко присваја производе (односно пре тога услове производње) друштво као целина или пре свега поједине класе у оквиру друштва и без обзира како се врши то присвајање — на већем или мањем материјално-техничком нивоу, путем оваквих или онаквих друштвених законитости расподеле производа — што је све познато из марксистичке политичке економије.

У овом смислу је приватна својина такво историско стање и облик друштвених односа, где постоји монопол (искључива власт присвајања уз могућност искључења сваког и свачијег другог) присвајања од огране одређених појединаца (класа и сл.) у оквиру самога друштва над средствима за производњу, који монопол опет — пошто је реч о одређеном облику расподеле услова производње, — у крајњој линији одређује и одређене односе расподеле производа као предмета потрошње у друштву, од чега опет зависи животни стандард људи, односно класа. Као таква, приватна својина је, дакле, посебан историски облик општег друштвеног процеса присвајања, односно она је посебан историски релативни облик општег појма својине. Треба, дакле, имати у виду, поред осталог, и Марксово методолошко разликовање општег, посебног и појединачног.

С обзиром на предње, приватна својина се — по мом мишљењу — не може идентификовати са својином уопште јер би то значило, као што неки дискусанти и сматрају, да у друштву где нема приватне својине нема својине уопште, и даље, да одумирање приватне својине претставља одумирање својине уопште.

Други вид својине, како га узима и одређује Маркс, јесте својина као правни израз односа производње. Реч је, наиме, о томе да се у људском друштву односи присвајања (тј. друштвено-продук-

циони односи производње и расподеле производа) морају и правно уобличити и изразити. И то подједнако важи за све друштвене поретке откако се појавила држава и право као органи класног друштва, па све док они буду постојали, тј. све док развитак социјалистичког друштва не доведе до одумирања тих органа, стварајући услове кад ће они бити непотребни. Робовласничка својина се правно изражава (утврђује, штити), феудална и капиталистичка својина такође. Постоје, дакле, три облика експлоататорске својине, три „права својине“ — робовласничко, феудално и буржоаско. У суштини, у свима овим друштвима реч је о својини — приватној својини — владајуће а нерадне класе, која правом и правним инструментима као делом правно-политичке надградње уопште штити своје класне интересе. Пошто у тим друштвима владајућа класа монополистички држи средства за производњу, тј. пошто су услови производње концентрисани у рукама економски и политички владајуће класе, правни систем, тј. „право својине“ фиксира, гарантује, обезбеђује, учвршћује у крајњој линији и онакву расподелу предмета потрошње каква одговара интересима владајуће класе. Присвајање као општи закон и нужност сваког људског друштва, дакле, у овим формацијама врши се на тај начин што владајућа класа, иако се сама не бави производним радом, господари условима производње (што, опет, одређује и њено учешће а затим и учешће потчињене класе у расподели целокупног друштвеног производа) па, да би то своје господарење обезбедило, она га законски формулише и штити. Робовласничка, феудална и капиталистичка својина као правне категорије — а пре тога као друштвено-економски однос који се правно фиксира — јесу, дакле, само посебни релативни историски облици општег и вечитог процеса који зовемо својина у смислу присвајања и друштвено-продукционих односа у присвајању, затим и посебни историски облици приватне својине као одређеног друштвеног односа у присвајању, тј. производњи и расподели производа.

Прелазни период од капитализма ка социјализму и комунизму такође мора да има и своје „право својине“, пошто је још увек објективно нужно да постоји право и правна надградња, тј. да се процес друштвеног присвајања (производње и расподеле производа у друштву) и правно фиксира. Још није у питању бескласно друштво, још су нужни инструменти правно-политичке надградње да обезбеде и заштите онакве односе у присвајању који су у интересу друштва и прогресивних снага у њему. Револуционарним путем се долази до нове расподеле услова производње (основних и одлучујућих средстава за производњу у друштву), што условљава и нови облик расподеле предмета потрошње, што се, опет, одражава у новом — пре свега по друштвеном карактеру, но разуме се и по обиму — начину учешћа појединаца (класа док постоје и сл.) у расподели целокупног друштвеног производа. И све се то мора изразити у одређеним правним појмовима и категорија, — све док се

буде морало од некога и због нечега то правно изражавати и штитити.

Прелазни период, дакле, има такође своје право својине иако је реч о новом друштвеном карактеру својине, о социјалистичкој својини. Приватна својина нестаје у једном друштвеном процесу, али то не значи да са њом уједно нестаје својина као правна категорија. Још мање, пак, да са њом нестаје својина као присвајање, односно као друштвени односи у процесу производње и расподеле производа. Право својине, тј. својина као правни однос и категорија, не претставља, дакле, само монопол господарења над средствима за производњу (искључење других и заштита тог и таквог монопола и сл.), већ означава правно изражавање датих друштвено-продукционих односа у присвајању уопште, било да се они заснивају на приватној својини и њој одговарајућем присвајању, било пак на друштвеној својини и њој одговарајућем присвајању. Право својине, дакле, не треба сужавати на искључиво право располагања, апсолутну власт над стварима, тј. на приватну својину, као што то чине неки дискусанти, пошто је, по мом мишљењу, Маркс под тим појмом подразумевао свако правно обезбеђење датих историских односа друштвеног присвајања.

Једна ствар је право приватне својине, а друга је ствар правно изражавање датих друштвених односа присвајања. Приватна својина у историји увек добија правну форму и израз, али правну форму и израз — како наше конкретно искуство показује — може имати и друштвена својина. Приватна својина је право монополистичког располагања стварима, а својина у правном смислу је свако правно оформљење својинских односа, тј. односа присвајања у друштву. Ако се сужава појам својине уопште на појам приватне својине, сужава се у исто време и појам „права својине“ на право приватне својине. Отуда свакако и долази до схватања да одумирање приватне својине значи одумирање својине уопште, што се по мом мишљењу не може прихватити.

Својина уопште — или „својина у економском смислу“ — је друштвени однос присвајања посредством кога се успостављају — било какви — односи људи према средствима за производњу, односно стварима. *Својина као правни однос* — или „својина у правном смислу“ — је правно формулисање конкретног историског облика друштвених односа присвајања, које дакле, може имати и облик приватне али и облик друштвене својине, што значи и правно формулисање односа људи (класа, појединаца) према средствима за производњу, односно стварима. *Приватна својина* је такав конкретно-историски облик својине као друштвеног односа присвајања уопште, у коме постоји у оквиру друштва монополистичко располагање средствима за производњу које се нужно штити и правним формама.

Социјалистичка својина у прелазном периоду је, дакле, такође посебан историски облик општег друштвеног процеса који зовемо својином у најширем смислу, а затим, посебан историски облик

својине као правног израза односа присвајања, тј. „права својине“. И кад сасвим и до краја одумре приватна својина, вероватно ће још дуже времена остати друштвена нужност правног фиксирања друштвеног присвајања. Па и кад ово одумре, и онда ће остати као опште, заједничко и вечито — друштвено присвајање, произвођење и расподељивање производа у друштву у неким одређеним облицима, али без приватног поседовања и без правног формулисања било приватног било колективног поседовања.

Да закључимо: својина у првом, ширем смислу, постојала је и постојаће у свим друштвено-економским формацијама, тј. док и људско друштво и друштвено присвајање уопште било ког друштвеног облика, док својина у другом, ужем смислу постоји и постојаће само у поретцима са правном надградњом, а то значи у експлоататорској епоси (ропство, феудализам и капитализам) и у оном прелазном раздобљу од капитализма ка комунизму, у коме још увек објективно нужно постоји правна надградња.

Својина као правна категорија је неспорна у свима досадашњим дискусијама. Сви полазе од познатог Марксовог цитата: „На извесном ступњу свога развоја долазе материјалне производне снаге у противречност с постојећим односима производње, или што је само *правни израз* за то с односима својине (сва подвлачења у тексту су моја — М. П.) у чијем су се оквиру дотле кретале“ (*Предговор и увод у критику политичке економије*, стр. 9). Спорно је у дискусији у овом питању то да ли својина узета као правна категорија и као правни однос важи у свему и за нашу социјалистичку својину, тј. да ли је наша социјалистичка својина правна категорија и „право својине“ — о чему сам напред изложио своје становиште.

У погледу првог, ширег схватања својине постоји и неодређеност и неслагање међу дискусантима. Због тога ћу најпре навести аргументе за своје изложено мишљење и тумачење Маркса. Ево два-три од његових навода, из којих се, по мом мишљењу, може јасно утврдити како он одређује појам својине. У *Немачкој идеологији* (види *Рани радови*, стр. 289) стоји: „Различити развојни ступњеви поделе рада исто су толико различити облици власништва, тј. сваки ступањ поделе рада одређује *узајамни однос индивидуа у вези с материјалом, оруђем и производима*“. У *Беди филозофије* Маркс, поред осталог, каже: „... дефинисати буржоаску својину значи исто што и *изложити све друштвене односе буржоаске производње*“ (стр. 129), а у истом делу врло одређено каже: „Оно о чему се радило код Прудона била је постојећа савремена буржоаска својина. На питање шта је она, могло се одговорити једино критичком анализом политичке економије која је обухватала *целину тих односа својине не у њиховом правном изразу као односа воље, већ у њиховом реалном облику, тј. као односа производње*“ (стр. 149).

Схватање које одговара овом Марксовом изнео је — колико је мени познато — најпре др. Ј. Хрнчевић (*Наша стварност*, бр. 1/53) у приказу уџбеника проф. Гамса, у коме каже да својину у економ-

ском смислу чине односи људи у производњи, а својину у правном смислу чине ови односи изражени у праву.

Схватање које такође правилно тумачи Марксово третирање појма својине изнео је затим и др. А. Бајт (*Наша стварност*, бр. 4/55) који је и образложио своје становиште са којима се ја — у овом питању — потпуно слажем.

Сам проф. Гамс у свом уџбенику *Увод у грађанско право* изражава схватање које је такође правилно: да постоји појам својине у економском смислу као присвајање, економско коришћење, чега је било и увек ће бити, а затим и појам својине у правном смислу, тј. правно изражавање присвајања, чега није увек било нити ће га увек бити. У неким другим својим радовима, међутим, Гамс излаже схватање по овом питању које се — по мом мишљењу — не може без резерве примити. Тако, напр., у реферату за Први конгрес правника, он каже: „Присвајање је у првом реду реализовање вредности једног добра кроз своју личност; то је процес којим се сједињује конкретна употребна вредност „употребљивост“ једног добра са нашим потребама“. У чланку „Својина и имовина“ (*Анали Правног факултета у Београду*, бр. 1/53, стр. 17) он каже опет нешто слично: „Само док је својина присвајање употребне вредности имовина је присвајање прометне вредности“. Наведена места би могла евентуално важити само за појам својине у епохи робне привреде, али не за појам својине уопште, пошто су категорије „вредност“, „употребна вредност“ и „прометна вредност“ историске категорије робне привреде.

Расправљајући о овом питању др. Ј. Гершковић каже: „Код Маркса налазимо својину дефинисану у два смисла, и оба пута за све друштвене формације. Маркс говори најпре о својини као правном изразу за целокупност продукционих односа. Ту Маркс појам својине узима, дакле, у његовом најширем смислу... На другом месту Маркс говори о својини као општем појму присвајања природе од стране људи“ (*Архив за правне и друштвене науке*, бр. 1/52, стр. 270).

Ако, међутим, узмемо да је Марксово схватање онако како је напред изложено, онда овде Гершковић није у праву кад каже: „оба пута за све друштвене формације“, а исто тако нема право ни кад сматра да је појам својине у првом смислу најшири, пошто је он ужи од појма својине у смислу друштвено-продукционих односа, тј. присвајања уопште.

Даље друг Гершковић каже: „Израз „својински односи“ и „својинска права“ још не значи да се тим изразом признаје да постоји својина уопште или приватна својина. Ти изрази значе правне односе у присвајању, како их је поставио Маркс. Ми их у том смислу употребљавамо“ (Исто, стр. 268).

Мислим, међутим, насупрот Гершковићу, да израз „својински однос“ значи да постоји својина уопште, но да не мора а може да значи да постоје и правни односи у присвајању, те да израз „сво-

јинско право" значи да постоји својина уопште, а поред тога да постоји још и правно изражавање својине, тј. право својине.

Економиста Љ. Марковић на други начин третира појам својине уопште. Он каже: „Својина је само једна, историски пролазна форма присвајања. Она је сажети израз за одређени тип продукционих односа... И економски и правно, својина је пролазна категорија“ — каже Марковић критикујући изложена схватања Хрнчевића и Гамса, а затим истиче: „Односи својине не могу се посматрати мимо продукционих односа. Нису они ван продукционих односа него су идентични са продукционим односима, али само за одређени историски период“ (*Наша стварност*, бр. 12/53).

И др. Р. Леградић расправљајући о овом проблему идентификује уствари појам својине уопште са појмом приватне својине. Тако он каже: „Друштвена имовина означаје степен, на коме је укинута својина, тј. монопол над стварима“ (*Наша стварност*, бр. 6/53). Он, даље, сматра да са правном категоријом својине одумири и економска категорија својине, јер „... правна категорија својине, тј. право својине не може одумрети ако не одумре његова база, тј. економска категорија својине“. Исто схватање Леградић заступа и у свом последњем чланку (*Наша стварност*, бр. 2/55) где каже: „Та категорија друштвене имовине јесте дијалектичка негација својине, тј. облик укидања или боље рећи одумирања својине“.

Схватање Марковића односно Леградића полази од тога, да под појмом својине треба подразумевати само ону друштвену институцију и онај друштвени однос који претставља заснивање и одражавање — репродукцију монопола присвајања средстава за производњу од стране одређених класа (група, појединаца) у оквиру самога друштва.

Мада је нарочито друг Марковић аргументовано изложио своје схватање, мислим да се општи појам својине не може идентификовати са појмом приватне својине, те да су приватна својина и друштвена својина одређени облици својине уопште. На тако схватање упућују, поред осталог, и следеће Марксове мисли. „Када се капитал претвори у општу, свима члановима друштва припадајућу својину, онда се тиме не претвара лична својина у друштвену. Мења се само друштвени карактер својине. Она губи класни карактер... Оно што чини одлику комунизма није укидање својине уопште, већ укидање буржоаске својине“ (*Комунистички манифест*), и она позната места из Увода у критику политичке економије: „Свака производња јесте присвајање природе од стране индивидуе у оквиру неког одређеног друштвеног облика и његовим посредством. У овом смислу је таутологија казати да је својина (присвајање) услов за производњу. А смешно је одатле направити скок до неког одређеног облика својине напр. приватне својине... Али да не може бити говора о некој производњи па дакле ни о неком друштву где не постоји неки облик својине, јесте таутологија“ (стр. 20).

Мада није довољно прецизирано, изгледа да се од сличног схватања појма својине полази и у уводном чланку *Архива за правне и друштвене науке* (бр. 3—4/54, стр. 250—251), у ком се каже: „Осим тога, друштвена својина је *начелно негација својине*“. По мом мишљењу, социјалистичка друштвена својина би могла да буде не само негација приватне својине, већ у извесном смислу чак и негација својине као правног односа, и то пошто и уколико је реч о друштву у коме се све више стварају услови за одумирање (али у једној даљој перспективи) права и правне надградње уопште. Но она, разуме се, не може да буде и негација својине уопште пошто је она уствари само један релативни историски облик ове.

Својина као присвајање — својина у економском смислу — јесте општи појам, а својина као приватна својина или као социјалистичка друштвена својина или као правни институт — својина у правном смислу — су посебни појмови. Својина у економском смислу може имати облик приватне својине, односно друштвене својине, односно својине у правном смислу — у зависности од датих друштвених услова и односа. Но она увек постоји и постојаће у људском друштву. Најпре се у историји јавила као колективна својина првобитних заједница, затим као приватна својина владајућих класа (робовласника, феудалаца и буржоазије) у којима се друштвеним условима нужно изражавала и као право својине, тј. као својина у правном смислу (уствари као правно-законски израз датог експлоататорског друштвеног присвајања). Сада се — у нашем социјалистичком друштву — јавља као социјалистичка друштвена својина, што уједно значи и као правни израз датог, нашег данашњег друштвеног присвајања. У будућем социјалистичком друштву она ће престати да се правно изражава, али ће остати увек нужни процес присвајања предмета природе и њихове расподеле посредством одређених друштвених односа како то већ буде одговарало том будућем друштву. Она, дакле, не може да одумре, већ је вечита као и само људско друштво и процес присвајања који ово увек — било како — врши и мора да врши.

Оно историски квалитативно ново што се одиграло и одиграло у нашем друштвено-економском развоју, јесте — на овом сектору и по овом питању — револуционарни процес укидања приватне, тј. пре свега приватнокапиталистичке својине и њој одговарајућег присвајања, што у исто време значи револуционарно мењање својине као друштвеног правног односа. У том смислу је код нас у питању одумирање својине, али само као приватне својине, па — по друштвеним тенденцијама и перспективама — и својине као правне категорије. Али, разуме се, не и о одумирању својине уопште као друштвеног односа у присвајању, већ само о измени његовог друштвеног карактера.